

ชิมแปนซีขณะใช้ "เครื่องมือ" ในการหาอาหาร
Photo Credit: Nick Riley photography

เมื่อวานรเข้าสู่ “ยุคหิน”?: “เครื่องมือ” และการนิยามความเป็นมนุษย์

ระหว่างที่เจน กูดัลล์ สังเกตพฤติกรรมของชิมแปนซีในเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า ล่าธารกอมเบ ประเทศแทนซาเนีย ช่วง พ.ศ. 2503 เธอสังเกตเห็นชิมแปนซีตัวที่เธอตั้งชื่อให้ว่า เดวิด เกรย์เบียร์ด นั่งยอง ๆ ข้าง ๆ จอมปลวก เต็ดใบหญ้าแห้งลงในโพรง แล้วดึงใบหญ้าที่เต็มไปด้วยปลวกออกมา ก่อนจะรูดเข้าปาก และอีกครั้งหนึ่ง เธอเห็นมันหักกิ่งไม้ เต็ดใบทั้ง ก่อนจะใช้กิ่งไม้นั้นแห้วเข้าไปในรูจอมปลวก ข้อมูลนี้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับวงการวานรศึกษา เนื่องจากแสดงให้เห็นว่า มิใช่แต่มนุษย์เท่านั้นที่สามารถเป็นผู้สร้างและใช้เครื่องมือซึ่งถือกันว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญของมนุษย์ที่อยู่เหนือสัตว์ชนิดอื่น หลังจากที่เจนส่งโทรเลขเพื่อแจ้งการค้นพบนี้ให้กับ ดร.หลุยส์ ลีคกี เขาตอบกลับมาว่า

“ตอนนี้เราต้องนิยามเครื่องมือใหม่ นิยามมนุษย์ใหม่ หรือไม่ก็ยอมรับว่าชิมแปนซีคือมนุษย์”

ในการค้นพบซากฟอสซิลในทวีปแอฟริกา ที่ประมาณอายุได้ 2.4-1.5 ล้านปีก่อน และถือกันว่าจะน่าจะเป็น “บรรพบุรุษมนุษย์” สายหนึ่ง ในการขุดค้นครั้งนี้ ได้พบเครื่องมือหินรวมอยู่ด้วยจึงได้ตั้งชื่อสปีชีส์ว่า *Homo habilis* (handy man) เนื่องจากแสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษกลุ่มนี้มีความสามารถในการปรับใช้หินเพื่อเป็นเครื่องมือ ซึ่งถือกันว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญที่แยก “มนุษย์” ออกจาก “สัตว์” ชนิดอื่น คือยืนตัวตรง เดินสองขา และมีความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องมือ

การศึกษาวานรในระยะต่อมา ให้รายละเอียดที่ชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับการประดิษฐ์และใช้เครื่องมือ เช่น การ “ตกปลวก” (Termite fishing) ของชิมแปนซีซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ซับซ้อน ชิมแปนซีเพศเมีย เลือกกิ่งไม้บางชนิดที่ได้เปลือกมียางเหนียว หลังจากเลือกได้ขนาดพอเหมาะ ลอกเปลือกออก สอดเข้าไปในรังหรือทางเดินใต้ดินของปลวก ทั้งเวลา ระยะหนึ่งเพื่อรอให้ปลวกไต่ แล้วจึงดึงไม้ออกมากินปลวก ชิมแปนซีวัยเด็กจะสังเกตพฤติกรรมของแม่แล้วทำตาม ซึ่งต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะพัฒนาทักษะนี้ นอกจากนั้น

ชิมแปนซียังสามารถใช้ไม้ยาวเพื่อซ่อนสาหร่ายเป็นอาหาร เลือกใช้เปลือกไม้รองพื้นเป็น “รองเท้า” เพื่อกันหนาว มีรายงานด้วยว่าอุรังอุตังก็สามารถประดิษฐ์เครื่องมือด้วยเช่นกัน ข้อค้นพบที่เพิ่มมากขึ้นในววนรหลายกลุ่ม ยืนยันว่า การประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน มิได้เป็นศักยภาพที่ผูกขาดอยู่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น

ไม่เพียงแต่กลุ่มววนรใหญ่ไร้หาง เช่น ชิมแปนซีและอุรังอุตัง ที่สามารถประดิษฐ์ใช้เครื่องมือในกลุ่มลิงโลกใหม่ เช่น ลิงคาปูชิน ในอเมริกาใต้ ก็แสดงให้เห็นความชำนาญของการเลือกใช้ก้อนหินขนาดใหญ่ทุบผลไม้เปลือกแข็งให้แตก ใน พ.ศ. 2548 ศาสตราจารย์ ดร.สุจินดา มาลัยวิจิตรนนท์ และคณะ พบว่าในกลุ่มลิงโลกเก่า เช่น ลิงแสม ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณอุทยานแห่งชาติแหลมสน (เกาะเปียงน้ำใหญ่) เขตชายแดนจังหวัดระนองนั้น ใช้เครื่องมือหินอย่างชำนาญในการแกะหรือกะเทาะหอยนางรมบริเวณโขดหิน พบว่าลิงบางตัวใช้มือทั้งสองข้างในการจับหินแล้วทุบ ลิงบางตัวใช้มือข้างขวามือเดียว และลิงบางตัวใช้มือข้างซ้ายมือเดียว โดยลิงตัวเมียใช้เครื่องมือหินทุบหอยนางรม ได้ “ไว” กว่าลิงตัวผู้ และยังพบว่าระหว่างการหาอาหารนั้น ลิงนำ “เครื่องมือหิน” ติดตัวไปด้วยในช่วงเวลาหนึ่ง

นอกจากนั้น ลิงแสมบางกลุ่มยังใช้ก้อนหินช่วยทุบผลไม้เปลือกแข็ง เช่น ลูกहुกวาง เพื่อเป็นอาหารและจากการขุดค้นบริเวณดังกล่าว ได้พบเครื่องมือหินที่มีอายุเก่าแก่ย้อนหลังกลับไปได้ถึงประมาณ 65 ปี

การค้นพบนี้ยืนยันว่า ทั้งลิง วานรใหญ่ไร้หาง (Apes) ต่างมีศักยภาพในการประยุกต์วัสดุจากธรรมชาติเพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการหาอาหาร ดังนั้น การผลิตและใช้เครื่องมือจึงไม่ใช่เป็นคุณสมบัติที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ชนิดอื่น

▲ รูปแบบการใช้เครื่องมือหินของลิงแสม (Use-wear patterns on wild macaque stone tools reveal their behavioral history)

Photo Credit: Dr. Michael Haslam School of Archeology, Oxford University, UK

๑ โครงการวิจัยลิงใช้เครื่องมือหิน

โครงการวิจัยลิงใช้เครื่องมือหิน นำโดย ศาสตราจารย์ ดร.สุจินดา มาลัยจิตรนนท์ ศูนย์วิจัยไพรเมทแห่งชาติ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับมหาวิทยาลัยนันทยาง ประเทศสิงคโปร์ และสถาบันวิจัยแม็กซ์พลันด์ ประเทศเยอรมนี การค้นพบลิงใช้เครื่องมือหินในการหาอาหาร พบครั้งแรกในประเทศไทยที่เกาะเปียงน้ำใหญ่ อุทยานแห่งชาติแหลมสน จังหวัดระนอง ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2548 หรือสองสัปดาห์หลังจากเหตุการณ์สึนามิถล่มบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน ทางฝั่งตะวันตก ภาคใต้ของไทย (มีรายงานการใช้เครื่องมือหินของลิงแสมบริเวณหมู่เกาะมะริด ในประเทศเมียนมาร์ เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2430 โดยอัลเฟรด คาร์เพนเตอร์)

จากการศึกษาวิจัยลิงใช้เครื่องมือหินพบว่า ลิงแสมมีพฤติกรรมการใช้เครื่องมือหินในการหาอาหารที่หลากหลาย มีรูปแบบการจับหินเพื่อทุบหาอาหารทั้งหมด 15 รูปแบบ เช่น การเลือกใช้หินขนาดพอเหมาะกับการจับด้วยนิ้วหัวแม่มือร่วมกับนิ้วอื่น และใช้ปลายของหินที่เป็นเหลี่ยมคมเจาะเปลือกหอยนางรม (axe hammering) หรือใช้ก้อนหินขนาดพอเหมาะกับการจับโดยใช้อุ้งมือเพื่อทุบ (pound hammering) นอกจากนี้ยังใช้วิธีการยกหินขนาดใหญ่แล้วทิ้งลงมาให้กระแทกกับวัตถุที่ต้องการทำให้แตก เช่น ลูกปาล์มหรือลูกทูกวางแห้ง ในการศึกษาครั้งนี้ยังพบว่า ลิงแสมเพศเมียตัวหนึ่งที่ชื่อโลดัส เลือกใช้หินขนาดใหญ่รูปทรงสามเหลี่ยม มีลักษณะแบนเพื่อกระแทกเปลือกหอยนางรมที่ติดแน่นอยู่กับก้อนหิน (jab hammering) โครงการนี้ยังได้ศึกษาเพิ่มเติมในหลายแง่มุม เช่น ชนิดของอาหารที่ลิงกินและการใช้เครื่องมือหิน การแพร่กระจายลักษณะทางสัณฐาน พันธุกรรม และการผสมข้ามสายพันธุ์กับลิงแสมชนิดย่อย

▲ ภาพจำลอง ลิงแสมใช้หินทุบหอย Photo Credit: Dr. Michael D. Gumert

“วัฒนธรรม” ของวานร

ในกระบวนการวิวัฒนาการ กลุ่มไพรเมตมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ สมอองไพรเมตในส่วนที่ควบคุมการมองเห็นมีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น ในขณะที่สมองของการควบคุมการได้กลิ่นลดลง ตาทั้งสองข้างมองเห็นภาพที่มีความคมชัดขึ้นในกรอบที่กว้างกว่าสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมอื่น ๆ ทำให้ “การมอง” มีบทบาทสำคัญเพิ่มมากขึ้นต่อการเรียนรู้ มีการศึกษาว่าลีเมอร์ (Lemur) ซึ่งอยู่ในกลุ่มโพรซิเมียน (Prosimian) ลูกจะเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมจากแม่ โดยลูกมักจะให้ความสนใจสังเกตพฤติกรรมแม่ มากกว่าที่แม่จะสนใจมองลูก หรือ การสังเกตของลูกชิมแปนซีเพศเมียเก็บใบไม้มาเคี้ยวแล้วหลังจากเห็นแม่ของมันทำอาการดังกล่าว

นักมานุษยวิทยาญี่ปุ่นรายงาน (ในช่วงทศวรรษ 1950) เกี่ยวกับพฤติกรรมของลิงญี่ปุ่น (Japanese macaque) ที่ลิงเพศเมียวัยเด็กเริ่มพฤติกรรมใหม่ด้วยการนำเอาหัวมันเทศไปล้างเศษดินและทรายก่อนกิน (ตามปรกติตัวอื่น ๆ ที่ผ่านมาจะใช้มือเช็ดเศษดินออก) พฤติกรรมนี้ถ่ายทอดไปยังแม่ของมันและกลุ่มเพื่อนเล่นวัยเด็กก่อน จากนั้นพฤติกรรมนี้แพร่ไปยังสมาชิกเพศเมียตัวอื่นและเพศผู้ตามลำดับ หลังจากนั้นใช้เวลาอีก 9 ปี สมาชิกของกลุ่มทั้งหมดจึงยอมรับพฤติกรรมใหม่นี้ และยังนำเอาไปใช้กับการเอาข้าวสาลี (ซึ่งเป็นอาหารชนิดใหม่) ไปล้างน้ำก่อนกินด้วย

ข้อมูลเกี่ยวกับแบบอย่างและพฤติกรรมของวานร ในระยะหลัง มีส่วนในการตั้งคำถามว่า มีเพียงมนุษย์เท่านั้นหรือที่มี “วัฒนธรรม” การศึกษาในระยะหลังพบว่า ทักษะในชีวิตประจำวัน 50 อย่างของชาวอากา ปีกมี (Aka Pygmies) เป็นการเรียนรู้ผ่านการมองและลงมือทำ โดยไม่ผ่านการสอน มนุษย์เราจึงสืบทอดวัฒนธรรมบางอย่างผ่านการมองและลงมือทำ นิยามที่ว่า การเรียนรู้ผ่านการสอนเป็นส่วนหนึ่งของการส่งต่อสืบทอดวัฒนธรรม จึงไม่จำเป็นเสมอไป การศึกษาวานร จึงมีส่วนในการตั้งคำถามว่า วัฒนธรรมคืออะไร ? วัฒนธรรมไม่ได้ถูกผูกขาดโดยมนุษย์ และ สัตว์มีวัฒนธรรมหรือไม่ ?

ความสามารถในการผลิตและใช้ “เครื่องมือหิน” ที่ซับซ้อน ถือเป็นความโดดเด่นอย่างหนึ่งในพัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งต้องอาศัยโครงสร้างของ “มือ” ที่มีความเหมาะสมเพื่อการจับ กะเทาะหิน และพัฒนาการของสมองในกระบวนการคิดและประยุกต์ใช้จากการสำรวจพื้นที่ในบริเวณแอ่งแม่ทะ และอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง บริเวณเนินดินที่อยู่ใกล้ลำธารแห่งหนึ่ง บริเวณผิวดินพบสะเก็ดหิน เศษหินเหลือใช้ ขวานหินกะเทาะ และโคลนขวานหินขัดกระจายอยู่หนาแน่น ประมาณได้ว่า ในหนึ่งตารางเมตรพบในปริมาณ 60-80 ชิ้น ประกอบด้วยสะเก็ดหินและเศษสะเก็ดหิน (Flakes) หลายขนาด โดยสะเก็ดหินที่พบ ส่วนใหญ่ขอบโดยรอบยังมีความคม ไม่มีร่องรอยการใช้งาน นอกจากนี้ยังพบเครื่องมือหิน เช่น ขวานกะเทาะ (Hand Axes) มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีรอยกะเทาะโดยรอบ เครื่องมือสะเก็ดหิน (Flaked Tools) หลายลักษณะ รูปกลมรี มีรอยกะเทาะตักแต่งขอบให้คมเพื่อใช้งาน เครื่องมือขูด (Scrapers) เป็นสะเก็ดหินรูปวงรีหรือทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตักแต่งขอบคมของรอยกะเทาะด้านใดด้านหนึ่งหรือขอบตามยาวทั้งสองข้างเพื่อใช้งาน ขวานหินขัด (Polished Stone Adzes) ที่บางชิ้นมีร่องรอยการถูกใช้งานจนกะเทาะแตกตลอดแนว นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผา เนื้อดินเผาหยาบ มีเม็ดทรายปะปนในเนื้อดินค่อนข้างมาก สันนิษฐานในเบื้องต้นว่า บริเวณแหล่งที่พบนี้อาจเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหิน ประเภทขวานกะเทาะและขวานหินขัดในยุคหินกลางตอนปลาย (12,000-10,000 ปีที่ผ่านมา) ต่อช่วงหินใหม่ (4,000-2,500 ปีที่ผ่านมา)

▲ ลิงคาปูชิน ขณะใช้เครื่องมือ

Photo Credit: commons.wikimedia.org

▲ เครื่องมือหินที่ผลิตโดยมนุษย์

ที่มา: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาภาพและชาติพันธุ์วิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

◀ ลิงแสม

Photo Credit: Dr. Michael D. Gumert

▲ Stone-tool use behavior in Burmese long-tailed macaques (stand pound)

Photo Credit: Dr. Michael D. Gumert

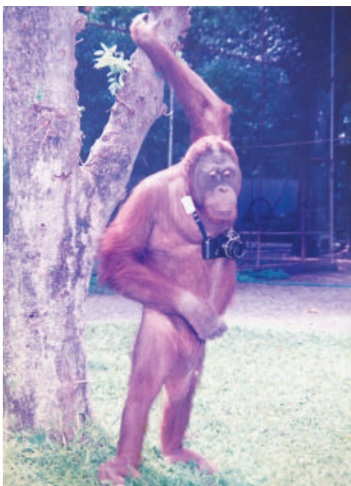
๑ ชีวิตรักของไมค์และซูซู: การทำวานรให้เป็นมนุษย์

ในช่วง พ.ศ. 2536 อูรังอุตังเพศผู้ อายุ 7 ปี ของสวนสัตว์ลพบุรี ที่ชื่อ “ไมค์” ได้กลายเป็นวานร ที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด หลังจาก ที่ “แอน” อูรังอุตังเพศเมียอีกตัว หนึ่งได้เสียชีวิตด้วยโรคแผลติดเชื้อ ทำให้ไมค์เริ่มมีอาการเซื่องซึม เบื่ออาหาร ต่อมาศูนย์พิทักษ์สัตว์ป่า แห่งชาติได้หวั่น แจ้งว่ายินดีจะส่ง อูรังอุตังเพศเมีย อายุ 7 ปี มาให้เป็นผู้

▲ ไมค์

โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องตรวจสอบก่อนว่าเป็นสายพันธุ์เดียวกันและทั้งคู่จะต้องมีพื้นที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมไม่น้อยกว่าหนึ่งไร่ ตามกฎหมายมาตรฐานขององค์กรคุ้มครองสัตว์ป่าโลก และเพื่อให้ไมค์ได้มีคู่ จึงมีโครงการระดมทุน “จัดงานแต่งงานให้ลิง” เพื่อนำมาใช้ในการจัดสร้างพื้นที่ให้เหมาะสม

◀ ไมค์

โครงการนี้ได้รับการตอบรับอย่างดี จากหน่วยงานราชการ พ่อค้า และประชาชน ในจังหวัดลพบุรี เพื่อจัดสร้าง “เรือนหอ” ให้กับไมค์ เหตุการณ์นี้ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง มีการจัดเตรียมงานแต่งงานอย่างยิ่งใหญ่โดยบริษัทโฆษณาชั้นนำ สถานีโทรทัศน์ช่อง 6 ของญี่ปุ่นขอซื้อลิขสิทธิ์ในการบันทึกเทป และทำข่าว “วิวาห์วานร”

ไมค์เสียชีวิตเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2545 ด้วยอาการปอดอักเสบและระบบหายใจล้มเหลว มีการจัดงานศพให้ไมค์เป็นครั้งสุดท้าย มีพิธีรดน้ำศพ สวดศพ บรรจุโลงและฝังไว้ที่สวนสัตว์ลพบุรี โดยจัดสร้างรูปปั้นไมค์ไว้เป็นอนุสรณ์ อีกหนึ่งปีต่อมา ชูชู ก็เสียชีวิตตามไป และถูกฝังร่างอย่างเรียบง่ายในบริเวณพื้นที่ของสวนสัตว์เมืองลพบุรี

◀ งานศพไมค์

ชีวิตของไมค์-ชูชู เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำให้วานรกลายเป็นมนุษย์ (Humanization of Primate) โดยสวมความคิดวัฒนธรรมแบบไทยให้กับอูรังอุตัง แท้จริงแล้ว ระบบโครงสร้างสังคมของวานรมีความหลากหลาย แตกต่างกันไปตามแต่ชนิดพันธุ์ บางชนิดพันธุ์อยู่รวมฝูงกันแบบตัวผู้หนึ่งตัว ตัวเมียหลายตัว เช่น กอริลลา บางชนิดพันธุ์อยู่รวมฝูงกันแบบตัวผู้หลายตัว ตัวเมียหลายตัว (เปลี่ยนคู่ใหม่กันไปเรื่อยๆ) เช่น ลิงแสม บางชนิดพันธุ์เมื่อจับคู่ผสมพันธุ์กันแล้วก็แยกย้ายกันไป เหลือเพียงตัวเมียที่เลี้ยงลูกเพียงลำพัง เช่น อูรังอุตัง บางชนิดพันธุ์ เช่น ชะนี เมื่อจับคู่กันแล้วตัวผู้กับตัวเมียก็อาจจะอยู่ร่วมกันเกือบตลอดชีวิตหรือช่วงเวลาหนึ่ง

Photo Credit: พ.ท.วิรัตน์ ภูเพียงใจ, ไมค์ ลิงธรรมดา ที่ไม่ธรรมดา, 2545

อคติทางเพศในการทำความเข้าใจวานรและมนุษย์

มีข้อสังเกตว่า เมื่อมนุษย์ทำความเข้าใจวานร มีความโน้มเอียงที่จะมองและสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมวานรผ่านมุมมองที่มีเพศชายเป็นศูนย์กลาง (Androcentrism) โดยอาศัยฐานความคิดเรื่องเพศของโลกตะวันตกเป็นเกณฑ์ วานรวิทยา (Primateology) จึงพันพัวอยู่กับ “อคติของเพศชาย”

แม้จะมีสปีชีส์อยู่มากกว่า 200 สายพันธุ์ แต่นักไพรเมตศึกษาอาศัยความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมของลิงบาบูนในทุ่งหญ้าสะวันนาของแอฟริกาเป็นรูปแบบหลักในการอธิบายแบบแผนวิวัฒนาการของทั้งวานรและมนุษย์ และใช้สร้างสมมติฐานที่เกี่ยวกับจุดกำเนิดของครอบครัว ความแตกต่างทางเพศ และการแบ่งแยกแรงงานตามเพศ เช่น เมื่อฝูงลิงบาบูนพบผู้ล่าที่กำลังจะโจมตีอย่างเสือดาว บาบูนตัวผู้จะเดินขึ้นมายู่ทางด้านหน้าและด้านหลังของฝูงที่พร้อมจะปะทะกับผู้ล่า ส่วนบาบูนเพศเมียจะเดินตรงกลางโดยรวบรวมเหล่าลูกลิงเข้ามาใกล้

พฤติกรรมของลิงบาบูน โดยเฉพาะบทบาทนำของเพศชาย (Male dominance) กลายเป็นตัวแบบของวิวัฒนาการมนุษย์ และมองว่าความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องมือ การกินเนื้อสัตว์ การจัดระบบการล่าเป็นกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นในกลุ่มเพศชาย ในขณะที่กลุ่มเพศหญิงเป็นเพียงกลุ่มเก็บหาอาหาร มีบทบาทเพียงการสืบพันธุ์และเลี้ยงดูลูก

ฝูงลิงบาบูนที่ประเทศแทนซาเนีย
Photo Credit: Sammy Wong

การศึกษาในระยะหลัง แสดงหลักฐานเพิ่มขึ้นเกี่ยวกับบทบาทที่สำคัญของวานรเพศหญิง ในกรณีของลิงบาบูนพบว่า เส้นทางการออกหาอาหารประจำวัน มักจะถูกตัดสินโดยกลุ่มลิงบาบูนเพศเมียที่โตเต็มวัย มากกว่าลิงบาบูนตัวผู้ หรือการกำหนดทิศทางของการเคลื่อนย้ายของฝูง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของจ่าฝูง แต่อาจเกิดจากลิงบางตัวหรือความเห็นพ้องต้องกันของกลุ่ม

ข้อมูลและพฤติกรรมเกี่ยวกับชิมแปนซีและโบโนโบ (Pan paniscus) ที่มีเพิ่มมากขึ้น เช่น มิติเอ็นเอที่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่าวานรอื่น มีผลต่อการทำความเข้าใจใหม่ ๆ เกี่ยวกับวานรและพัฒนาการของมนุษย์ แม้ในกลุ่มชิมแปนซี จะไม่มีชิมแปนซีเพศผู้ตัวใดในฝูงมีอันดับต่ำกว่าชิมแปนซีเพศเมีย แต่สังคมของลิงโบโนโบก็มีมิติชีวิตทางสังคมแบบเพศเมียเป็นใหญ่ (Female dominance)

ความคิดเรื่อง “ผู้ชายล่า” (Man the Hunter) ถูกท้าทายมากขึ้น จาก “ผู้หญิงนักเก็บ” (Woman the Gatherer) ความสัมพันธ์แม่-ทารก ในการเลี้ยงดูที่ยาวนานของสังคมวานร แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของเพศหญิง มีการค้นพบว่าแม่โบโนโบมีส่วนในการเลือกตัวเมียให้ลูกชายและนำพาลูกชายไปผสมพันธุ์กับตัวเมียที่กำลังพร้อมจะผสมพันธุ์

มีข้อเสนอใหม่ที่ทำลายคำอธิบายแบบเดิมเพิ่มมากขึ้น เช่น วิวัฒนาการของมนุษย์และวานรใหญ่ไร้หาง ไม่ใช่การเปลี่ยนอาหารจากพืชเป็นเนื้อสัตว์ หากแต่เป็นการเปลี่ยนจากการกินผลไม้ไปเป็นพืชมีหัว ผู้หญิงนักเก็บ (Woman the Gatherer) เริ่มที่จะใช้เครื่องมือในการเก็บหาอาหารจำพวกพืชและสัตว์เล็ก ๆ เพื่อเลี้ยงตนเองและลูกของตน พฤติกรรมเหล่านี้เอื้ออำนวยให้เกิดการย้ายถิ่นฐานจากป่าใหญ่ออกสู่ป่าทุ่งหญ้า ส่วนการใช้เครื่องมือในการล่าสัตว์ใหญ่นั้น เป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นภายหลัง เริ่มต้นขึ้นหลังจากนั้นเป็นเวลานานในฐานะที่เป็นส่วนขยายของเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว หรือในการริเริ่มการผสมพันธุ์ ข้อมูลการศึกษาในระยะหลังชี้ให้เห็นว่า วานรเพศเมียมีลักษณะรุกในเชิงเพศสัมพันธ์และริเริ่มในการผสมพันธุ์

การศึกษาไพรเมตอย่างเป็นระบบนั้นมีข้อจำกัดอยู่มาก แม้การติดตามศึกษาเพียงฝูงใดฝูงหนึ่งนั้น ต้องอาศัยระยะเวลาในการติดตามอย่างยาวนาน ตัวอย่างพฤติกรรมของวานรชนิดพันธุ์ใดชนิดพันธุ์หนึ่งในกลุ่มประชากรเดียวนั้น ไม่สามารถเป็นภาพตัวแทนพฤติกรรมทั้งหมดได้ และยังการนำพฤติกรรมของวานรมาใช้ในการทำความเข้าใจและอธิบายวิวัฒนาการของมนุษย์ จำเป็นที่จะต้องทำอย่างระมัดระวัง

วานร: สัตว์เดรัจฉานหรือเทพเจ้า

กล่าวกันว่า หากสิ่งมีชีวิตทรงภูมิปัญญาจากโลกอื่น ต้องการจัดจำแนกสิ่งมีชีวิตบนโลกที่เราอยู่ เป็นไปได้อย่างมาก ที่จะจัดให้มนุษย์และชิมแปนซีอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เพราะเมื่อพิจารณาในระดับรูปลักษณ์หรือ DNA มนุษย์ก็คือเอป (Ape) หรือวานรใหญ่ไร้หาง ประเภทหนึ่ง

อียิปต์โบราณนั้น นับถือ เทพธอธ (Thoth) ในร่างของ ลิงบาบูน ว่าเป็นเทพเจ้าแห่ง ความรอบรู้ เป็นผู้คิดค้นภาษา และอักษรภาพ (Hieroglyph) มีความเชี่ยวชาญในการคำนวณ วันเวลาและการเคลื่อนที่ของ ดวงดาว ธอธจึงเป็นเทพผู้กำหนด ปฏิทิน คัมภีร์ของอียิปต์ ผู้ซึ่ง ทำหน้าที่จดบันทึกเรื่องราวของโลกและฟาโรห์

▲ อักษรณ์กำลังจดบันทึกตามคำบอกของเทพธอธ

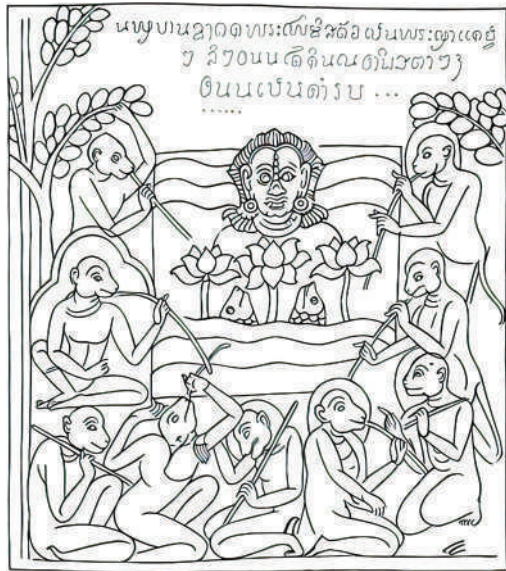
Photo Credit: <https://endangeredheritage.wordpress.com>

▲ หนุมานผู้ภักดีต่อรามและสีดา
Photo Credit: www.flickr.com

ชาตกในพุทธศาสนากล่าวถึง พระโพธิสัตว์ว่าเคยกำเนิดเป็น พญาวานรที่เฉลียวฉลาด เช่นใน นพปานชาตก ที่ออกอุบายให้บริวาร ใช้ลำต้นอ้อที่ยาวเป็น “อุปกรณ์” เพื่อดูดน้ำจากสระ ทำให้ฝูงลิง บริวารรอดพ้นภัยจากอมนุษย์ได้ หรือที่เล่าไว้ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระพุทธรองค์เสด็จออกไปจำพรรษา ในป่าเนื่องจากพระภิกษุในกรุงโกสัมพี ทะเลาะวิวาทกัน ในครั้งนั้นมีพญาช้าง และลิงคอยปรนนิบัติรับใช้

ในอินเดีย นับถือหนุมานว่าเป็น เทพสำคัญองค์หนึ่ง คอยช่วยเหลือพระราม ผู้เป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์เพื่อปราบทศกัณฐ์ ชาวฮินดู ถือว่าหนุมานเป็น เทพแห่งปัญญา เปี่ยมด้วยพลังกำลัง มีความ กล้าหาญและความจงรักภักดี ในหัวใจของ หนุมานนั้นจึงมีเพียงพระรามและนางสีดา หนุมานยังเป็นเทพที่ชื่นพื้นที่เมืองฮินดูบาง กลุ่มให้ความรักดีสูงยิ่ง และใช้อัตลักษณ์นี้ ในการเรียกร้องทางการเมืองกับรัฐและ ต่อต้านคนต่างศาสนา

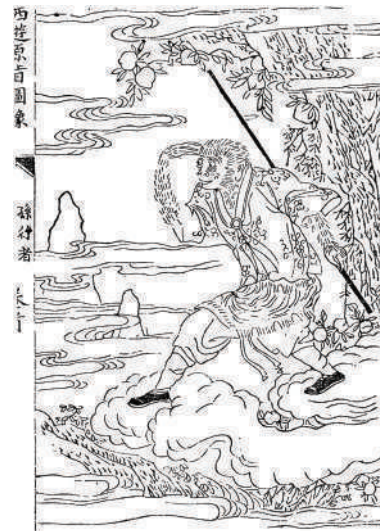
▲ ภาพสลักบนหินชนวน เรื่อง “นพปานชาตก” ในอุโมงค์ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ปลายพุทธศตวรรษที่ 19
Photo Credit: ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5 คณะกรรมการ จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515

◀ ภาพพุทธประวัติ ตอนปาริไลยกะ ตามตัวบทคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พระพุทธเจ้าทรงปลีกพระองค์จากคณะสงฆ์เมืองโกสัมพีที่ทะเลาะเบาะแว้งกัน ไปจำพรรษาที่ราวป่า แต่ลำพังพระองค์เดียว โดยมีช้าง ปาริไลยกะและลิงคอยปรนนิบัติ ศิลปะรัตนโกสินทร์ ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25

ในวรรณกรรมไซอิ๋วของจีน กล่าวถึงการเดินทางของพระถังซัมจั๋ง ที่ฝ่าอันตรายไปอัญเชิญพระไตรปิฎก จากชมพูทวีป (อินเดีย) โดยมีวานรผู้มีอิทธิฤทธิ์และเฉลียวฉลาด หรือ “ซุนหงอคง” คอยปกป้องคุ้มครอง

ในทุกวันนี้ “ท่านซุนหงอคง” (ได้เสียฮุก โจ้ว) หรือ “เทพเจ้าแห่งเจีย” ได้กลายเป็นเทพอีกองค์หนึ่งที่มีผู้นิยมบูชาอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศจีน และไทย

▲ ภาพวาด “ซุนหงอคง” พุทธศตวรรษที่ 24

Photo Credit: <https://th.wikipedia.org>

นักปราชญ์สมัยต่อมาตีความเป็นปริศนาธรรมว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับ “สุนหงอคง” เป็นสัญลักษณ์ของ จิตที่ไม่อยู่นิ่ง (ไหลเลื่อนไปตามอารมณ์ปรุงแต่ง) “จิต” จึงต้องอาศัย การฝึกและการควบคุมเพื่อนำไปสู่ “ปัญญา”

▲ ภาพสลักลิงสามตัวที่เมืองนิโก ประเทศญี่ปุ่น
(Three Wise Monkeys: See no evil, hear no evil, speak no evil)
Photo Credit: <https://www.atlasobscura.com>

ลิง ยังเป็นตัวแทนของความ “ไม่อยู่นิ่งของจิต” (mental agitation) ปรากฏอยู่ในภาพปริศนาธรรมของพุทธศาสนาแบบวัชรยานด้วย ในการอธิบายพัฒนาการของจิต ในช่วงขณะของการฝึกฝน “สมถภาวนา (Shamatha Meditation Practice) สีของลิง ที่เปลี่ยนแปลงไป (จากสีดำและค้อยๆ เปลี่ยนเป็นสีขาวและหายไปในที่สุด) ส่งผลต่อ “ข้าง” ซึ่งเป็นตัวแทนของจิต (mind) ให้ซัดสายไปตามการปรุงแต่งเมื่อกระทบกับผัสสะ (การสัมผัส รับรส ได้กลิ่น ได้ยิน และการมองเห็น) อ่างกันว่าในอรรถกถาบางเรื่อง พระพุทธองค์เคยให้คำอธิบายว่า เหตุใดพระสารีบุตร ผู้ซึ่งแม้เป็นพระอรหันต์และเป็น อัครสาวกผู้เลิศในทางปัญญา จึงแสดงความดีใจอย่างไม่สำรวม เมื่อมองเห็นลำธาร ก็เนื่องจากเหตุที่ว่า พระสารีบุตรเคยมีชาติกำเนิดเป็นวานรเมื่อหลายร้อยชาติมาก่อน

วานร: ตัวแทนของความซัดส่ายแห่งจิต
ในภาพพัฒนาการทางจิตตามศิลปะทิเบต

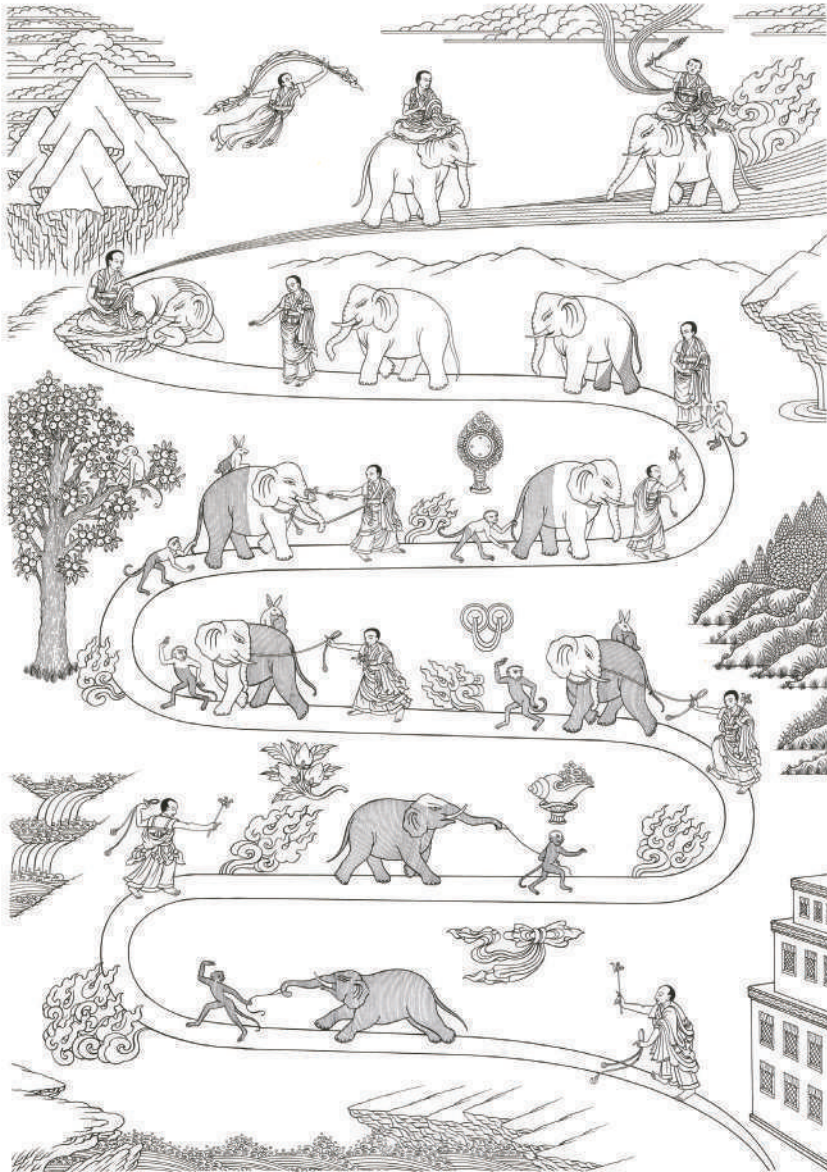

Photo Credit: Robert Beer, The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs

▲ ภาพเขียนสีเข้ากรอบกระจกเรื่องจันทโครพ อายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 แสดงภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ตอนจันทโครพพบกับโจรป่าและนางโมรายืนพระขรรค์ให้โจร ต่อมาพระอินทร์ได้สาปให้นางโมรากลายเป็นชะนี

▲ ภาพสีน้ำมัน “ครอบครัวกอริลลาภูเขา” (Mountain Gorilla) โดย D.K. Munyi แสดงภาพครอบครัวกอริลลาที่อาศัยอยู่บริเวณเทือกเขาวิรุงกา (Virunga) เขตพรมแดนระหว่างสาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก ต่อกับสาธารณรัฐรวันดาและประเทศยูกันดา

ภาพ: พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติ องค์การพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ

ที่ทางของวานรและมนุษย์ ?

ในสังคมสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์หรือโดยเฉพาะวานรได้ถูกจัดวางแตกต่างกันไป ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นมองความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องที่มีอาวุโสต่างกัน นับเป็นทัศนคติที่มองเห็น “เอกภาพของมนุษย์และสัตว์”

ในชาติตะวันตก ความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนและวานรเริ่มเปลี่ยนไปหลังจากที่ชาร์ลส์ ดาร์วิน (พ.ศ. 2352-2425) ตีพิมพ์ผลงานเกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการและการแสดงออกทางอารมณ์ในคนและสัตว์ ก่อนหน้านั้น นักปรัชญาสมัยใหม่ เช่น เรอเน เดส์การ์ต (พ.ศ. 2139-2193) มองว่าสัตว์เป็นเพียง “เครื่องจักรที่มีเลือดเนื้อ” ในขณะที่มนุษย์มีจิต (mind) และวิญญาณ (soul) รับรู้ความเจ็บปวด มีความกังวล แต่สัตว์ไม่มีเหตุผลและสติปัญญา สัตว์อาจจะแสดงสัญญาณให้เห็นถึงความรู้สึก แต่ก็ขาดคุณลักษณะภายในจากต้นกำเนิดที่จะทำให้สัตว์รู้สึกแบบเดียวกับมนุษย์

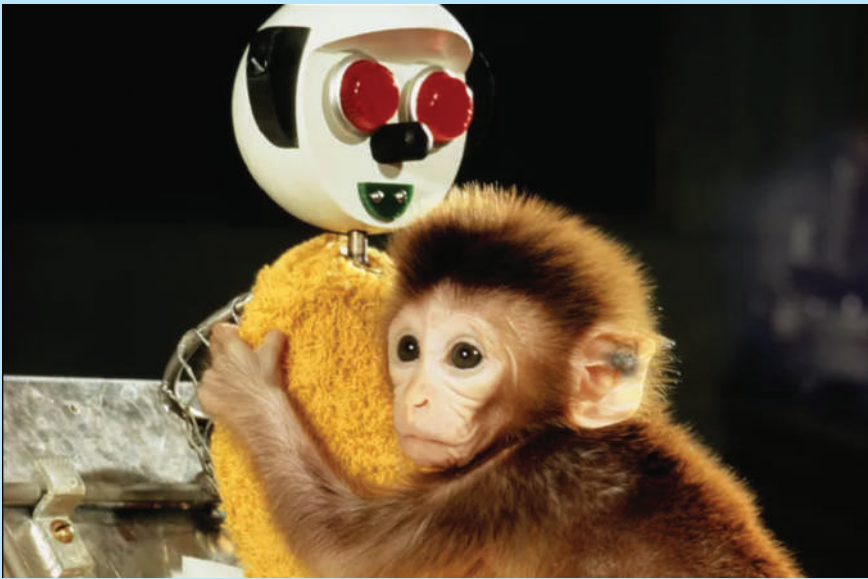
ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มนุษย์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับวานร จึงได้นำลิงวอกและชิมแปนซีมาใช้ในการทดลอง ในฐานะเป็นตัวแทนของมนุษย์ เช่น ส่งขึ้นไปในอวกาศเพื่อดูผลกระทบในทางชีวภาพ ในห้องทดลองจิตวิทยาของมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-เมดิสัน ได้ออกแบบการทดลองทางจิตวิทยากับลิงวอกวัยทารก เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของแม่กับทารกในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน โดยประดิษฐ์แม่เทียม (surrogate mothers) ให้มีคุณลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น แม่ตะแกรงลวด แม่ที่อบอุ่น แม่ที่ส่งเสียงประหลาดและทำให้กลัว การทดลองครั้งหนึ่งให้ข้อสรุปว่า ลิงทารกเลือกที่จะกอดแม่ที่อบอุ่น แทนที่จะอยู่กับแม่ตะแกรงลวดที่มีอาหาร

งานศึกษาของนักสัตววิทยายุคหลัง แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมเอื้อเฟื้อมีอยู่ในสัตว์ด้วย ชิมแปนซีไม่เพียงช่วยเหลือซึ่งกันและกันเท่านั้น แต่ยังสามารถประเมินความต้องการของตัวอื่นได้อย่างแม่นยำอีกด้วย ฉะนั้น “ความเมตตาากรุณา อาจเก่าแก่กว่าความเป็นมนุษย์ ความเมตตาของเราเป็นเพียงส่วนหนึ่งของภาพที่ใหญ่กว่ามาก”

▲ แซม (ลิงวอกเพศเมีย) ก่อนเดินทางสู่ชั้นบรรยากาศ ในโครงการของนาซ่า พ.ศ. 2502

Photo credit: NASA/Glenn Research Center

▲ ในช่วงทศวรรษ 1960 แฮร์รี ฮาร์โลว์ (Harry Harlow) นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ได้ทำการศึกษาทดลองลิงวอก เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก และพัฒนาการของเด็กและความทุกข์ของเด็กเมื่อแยกจากมารดา

Photo credit: Martin Rogers/Getty Images

ปัจจุบันการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของมนุษย์ ว่าเหนือกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นนั้น ถูกวิพากษ์วิจารณ์เพิ่มมากขึ้น มนุษย์ไม่ควรถือตนเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เพราะมนุษย์มิใช่เป็นเพียง “องค์ประธาน” (subject) แต่มนุษย์ก็เป็นวัตถุหรือกรรม (object) ในการศึกษาด้วยเช่นกัน เมื่อมนุษย์ก็คือสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง จึงจำเป็นที่จะต้องวางที่ทางของมนุษย์ในโลกเสียใหม่ ความภาคภูมิใจในศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถฝึกสอนสัตว์ได้ เช่น ละครลิง หรือการฝึกลิงเพื่อเก็บมะพร้าว ซึ่งถือกันว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้น ได้รับการท้าทายและตั้งคำถามถึงความถูกต้อง เหมาะสม เพิ่มมากขึ้น

ความกระอักกระอ่วนใจกับการล่าและการสะสมซากสัตว์ในยุคอดีต ไม่ว่าจะในนามส่วนบุคคลหรือการนำมาจัดแสดงไว้ใน “สถาบันความรู้” เช่น พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ถูกตั้งคำถามมากขึ้น ว่ามีความชอบธรรมมากนักน้อยเพียงใด รวมไปถึงความละอายใจของคนรุ่นปัจจุบัน ที่จะนำภาพถ่าย ภาพวาดเกี่ยวกับการล่าหรือการสะสมมาเผยแพร่หรือจัดแสดงซ้ำ

ปกนิตยสาร “โลกอาณานิคม” ▶
ฉบับที่ 33 เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2469
แสดงภาพกอริลลาที่ถูกล่าจากป่า
ในเขตยาลุนเด ประเทศแคเมอรูน
Photo Credit: Le Monde Colonial
ILLUSTRE, Mai 1962

ในเวลานี้ ราชาอาณาจักรสเปนได้แก้ไขกฎหมายเสียใหม่ โดยถือว่าสัตว์เลี้ยง เช่น หมากและแมวนั้น เป็นสมาชิกของครอบครัว สัตว์จึงมีสิทธิพื้นฐานของสัตว์ตามระบบกฎหมายอาญา ส่วนในทางกฎหมายแพ่ง ได้ยกสถานะของสัตว์เลี้ยง ว่ามิใช่เป็นเพียง “สิ่งของหรือทรัพย์สิน” ที่จะฟ้องร้องแย้งชิง หากต้องถือเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีอารมณ์และความรู้สึกด้วย

ขณะเดียวกัน ศาลในนครซานฟรานซิสโก ของสหรัฐอเมริกา มีคำพิพากษาให้ เดวิด สเลเตอร์ ช่างภาพชาวอังกฤษ เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ภาพเซลฟี่ ที่ลิงหงอนดำบนเกาะซูลาเวซี ประเทศอินโดนีเซีย ชื่อ “นารูโตะ” เป็นผู้ถ่าย ด้วยเหตุผลที่ว่าลิงไม่สามารถมีสิทธิบางอย่างเหมือนมนุษย์ได้ตามกฎหมาย และลิขสิทธิ์เป็นสิทธิในทางกฎหมาย ที่ผู้ทรงสิทธิ์จะต้องมีสภาพเป็นบุคคลเท่านั้น

© David J Slater

▲ นารูโตะ

BBC

Home News Sport Business Innovation Culture Travel Earth Video Live

Photographer settles 'monkey selfie' legal fight

12 September 2017 Share

Photo Credit:
<https://www.bbc.com/news/uk-wales-south-east-wales-41235131>

การจัดตำแหน่งแห่งที่ เกี่ยวกับสถานะของวานรและมนุษย์ยังไม่เป็นที่ยุติ แต่ก็อาจจะคลี่คลายไปในอนาคตอันใกล้ ถ้าเราในฐานะมนุษย์เชื่อว่า วานรไม่ได้มีสถานะเป็นทั้งสัตว์เดรัจฉานหรือเทพเจ้า แต่วานรนั้นแท้จริงแล้ว เป็นส่วนหนึ่งของพวกเรากันเอง